

Երբեմն պայմաններն այնքան բարձր մակարդակի են հասնում, որ նրանք ինքնըստինքյան դառնում են ոչ սակագնային արգելքներ: Արտահանման մեծ հնարավորություն ստանալու նպատակով զարգացող երկրները կարող են լուրջ ազդեցություն ունենալ ԱՀԿ-ի կողմից սահմանված և զարգացած երկրների կողմից ընդունված չափանիշերի վրա և վերջիններս կիրառել ի շահ իրենց:

Չնայած, եթե որոշ զարգացող երկրների համար, որոնց արտահանումը միայն գյուղատնտեսական և սննդարդյունաբերական արտադրությունն է, և որոնց համար սակագնային խոչընդոտները գրեթե վերացված են, ապա սանիտարական և ֆիտոսանիտարական – ոչ սակագնային խոչընդոտները կարող են լուրջ արգելք դառնալ զարգացած երկրներ մուտք գործելու դեպքում:

ԱՐՄԱՆ ՆԵՐՍԵՍՅԱՆ

*ՀՀ ԳԱԱ Մ.Քոթանյանի անվան
տնտեսագիտության ինստիտուտի ասպիրանտ*

ԱՌԵՎՏՐԻ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀՀ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ՀԱՇՎԵԿՇՈՒ ԲԱՐԵԼԱՎՈՒՄԸ

Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության /ԱՀԿ/ նպատակն է առևտրի ազատ ընթացքի ապահովումը, արտահանողների և ներմուծողների գործունեության աջակցությունը և կարգավորումը: ԱՀԿ-ին անդամակցությունը նպաստում է երկրների ազատ առևտրատնտեսական և տնտեսական քաղաքականության ձևավորմանն ու ամրապնդմանը, առևտրային հաշվեկշռի բարելավմանը:

ՀՀ արտաքին առևտրի բարելավման համար կարևոր է այն փաստը, որ ԱՀԿ-ին անդամակցությամբ երաշխավորվում է, որ տվյալ երկրում առկա են գործարարության կարգավորման միջազգային չափանիշներին համապատասխանող տնտեսական օրենսդրության և գործարարությունը խթանող ազատական տնտեսության հիմքերը, ինչպես նաև դրանք խորացնելու և զարգացնելու պարտավորություններ և ռազմավարություն, ինչն էլ իր հերթին նպաստում է ընկերությունների արտադրանքի արտահանման ծավալների ընդլայնմանը, ուրեմն և առևտրային հաշվեկշռի բարելավմանը:

Երկրների արտաքին տնտեսական կապերի զարգացման հիմնական նպատակը արտահանման ծավալների աճի կայուն և բարձր տեմպերի ապահովումն է: Հատկապես դա կարևոր է փոքր շուկա ունեցող երկրների համար, ինչպիսին Հայաստանն է, արտահանման ծավալների էական ընդլայնումը և ներմուծման մեծության փոքրացումը՝ ներմուծումը տեղական արտադրությամբ փոխարինմամբ, տնտեսության կարևորագույն խնդիրներից:

Հայաստանի արտադրանքի արտահանման ընդլայնման հնարավորությունները սահմանափակ են ակնհայտ պատճառներով: Դա անմիջական ծով դուրս գալու անհնարինությունն է, տրանսպորտային սահմանափակումներն են և այլն: Ներքին շուկայի փոքր տարողությունը երբեմն հնարավորություն չի տալիս սպառել ապրանքների ավելցուկը: Այս հանգամանքը ուղղակիորեն թելադրում է կանխատեսվող ապագայում բաց արտաքին տնտեսական քաղաքականության պահպանման անհրաժեշտությունը՝ միջազգային շուկայում ապահովելով ապրանքների իրացման հնարավորությունները:

Մրցակցային այս թերությունների կողքին Հայաստանն ունի նաև մի շարք առավելություններ՝ բավականին մեծածավալ Սփյուռքի առկայությունը, որոնց մեծ մասը ապրում է Ռուսաստանում և ԱՄՆ-ում, մի շարք մասնագիտությունների գծով բարձրորակ մասնագետների առկայությունը, չնայած արտագաղթի պատճառով նրանց թվաքանակը նվազում է, բարձրագույն կրթությամբ բնակչության մեծ տեսակարար կշիռը, աշխատուժի ցածր արժեքը:

Արտահանման վրա հիմնված տնտեսական աճի առումով հանրապետության ապրանքային արտահանման ձևավորված կառուցվածքը ռացիոնալ չէ մի շարք պատճառներով: Առաջին հերթին ապրանքային արտահանման անվանացանկը շատ սահմանափակ է: Արտահանման կառուցվածքում մեծ տեսակարար կշիռ ունեցող հիմն ապրանքային խմբերը (թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարեր, պատրաստի արտադրանք, ոչ թանկարժեք մետաղներ, հանքահումքային արտադրանք և մեքենաներ ու սարքավորումներ): Մի ամբողջ շարք ապրանքների արտահանումը, որոնք ներկայումս ունեն զգալի տեսակարար կշիռ ապրանքային արտահանման կառուցվածքում, չի հիմնվում երկրի՝ մրցունակության համեմատական առավելությունների վրա կամ կապված չէ արտադրական գործունեության արդյունքների հետ: Հետևաբար դրանք չեն կարող ընդլայնվել, կամ արտահանումը չի կարող շարունակվել ապագայում: Արտադրական հզորությունների մեծ մասը շատ չնչին կամ ընդհանրապես չի մասնակցում արտադրանքի արտահանմանը, առևտրային հաշվեկշռի բարելավմանը, ինչպես նաև տնտեսական աճի ապահովմանը: Մասնավորապես նման արտադրական հզորություններից են ԽՍՀՄ-ից ժառանգություն մնացած խոշոր և միջին ձեռնարկությունները: Արտահանման նոր շուկաների ձևավորման և ընդլայնման միտումների բացակայությունը՝ բացառությամբ ավմաստի վերամշակման և ոսկերչական արդյունաբերության: Այդ են վկայում նաև ցայտուն աճի միտումների բացակայությունը և, ըստ առանձին ապրանքային խմբերի, արտահանման տարեկան ծավալների զգալի տատանումները: Մեր կարծիքով ԱՀԿ-ին անդամակցությունը երկարաժամկետ ժամանակահատվածում նորանոր շուկաներ նվաճելու, առևտրային հարաբերություններ հաստատելու, ինչպես նաև արտահանման ձևավորված կառուցվածքը բարելավելու լայն հնարավորություններ է ընձեռում:

Արտահանման ծավալների մեջ իր ուրույն տեղն ունի հայկական կոնյակը, որը բավականին մեծ պահանջարկ է վայելում ոչ միայն ԱՊՀ երկրներում, այլև հեռավոր արտերկրում: Նոր սեփականատիրոջ («Պեռնո Ռ-իկար» ընկերության) կողմից ներկայացվող որակավորման պահանջները և հայկական կոնյակի արտադրության ավանդական եղանակները այն դարձրին մրցունակ Ռուսաստանում, Բելառուսում և մի շարք այլ երկրներում:

Ինչ վերաբերում է հայկական գարեջրին, ապա տարեցտարի այն նվաճում է նորանոր շուկաներ՝ ներքին շուկայում գրեթե ամբողջությամբ փոխարինելով ներմուծվող գարեջուրը: «Կիլիկիա» և «Կոտայք» գարեջրերի արտադրությունները ապահովում են ներքին շուկայի հիմնական մասը: Արժվանի գարեջրի գործարանն իր գործունեությունը սկսել է 1974 թ., սակայն ձեռք բերված հաջողությունը մեծապես պայմանավորված է եղել 1997թ. տվյալ գործարանի և ֆրանսիական «Կաստել» ընկերության հիմնած համատեղ ձեռնարկության գործունեությամբ, որի բաժնետոմսերի 71%-ը պատկանում է ֆրանսիական, իսկ 29%-ը՝ հայկական կողմին: Ընկերության արտադրանքը հիմնականում արտահանվում է ԱՄՆ, Ռուսաստան, Ֆրանսիա և Գերմանիա:

Նշենք, որ երկրի տնտեսական բարձր ակտիվությամբ ու կապիտալ շինարարության բավական խոշոր ծավալներով: Այդ պայմաններում էապես մեծացել է արդյունաբերության ու կապիտալ շինարարության ճյուղերի համար անհրաժեշտ հումքի ու նյութերի ներմուծման անհրաժեշտությունը: Որոշ ապրանքախմբերի ներմուծման ծավալները (հիմնականում՝ սպառողական) շարունակում են կրճատվել՝ կապված ներքին շուկայում ներմուծման փոխարինիչների արտադրության շարունակական ավելացմամբ: Այսպիսով, բնակչության պահանջները

աստիճանաբար բավարարվում են տեղական կաթնամթերքի, մսամթերքի, ձվի, ծխախոտի, հրուշակեղենի, գարեջրի, հյութերի և այլնի արտադրության շնորհիվ: Սակայն որոշ սննդամթերքների արտադրությունը երկրում, տնտեսական և այլ հանգամանքներից ելնելով, անհնար է, օրինակ՝ սուրճ, բրինձ, ձավարեղեն, կակաո, ուստի դրանք պետք է շարունակել ներմուծել¹:

«Հանքահումքային արտադրանք» ապրանքախմբի ներմուծման ծավալների կայունացումը և նույնիսկ նվազումը բացատրվում են այլընտրանքային վառելիքի օգտագործման հնարավորությունների աճով: Մասնավորապես տրանսպորտային միջոցների հիմնական մասը ներկայումս բենզինի փոխարեն որպես վառելիք օգտագործում է գազ, որի արժեքն ավելի ցածր է:

Արտահանման աշխարհագրական կառուցվածքում ևս դրական տեղաշարժերը զգալի են: Արտաքին ապրանքաշրջանառությունը ԱՊՀ երկրների հետ նվազման միտում ունենալով՝ պայմանավորված այդ երկրների մեծ մասում տնտեսական բարեփոխումների իրականացմամբ և տնտեսության զարգացման դժվարություններով:

Աղյուսակ 1

ՀՀ արտաքին ապրանքաշրջանառությունը 2000-2006 թթ.¹
ըստ երկրների խմբի (մլն դոլար)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Արտաքին ապրանքաշրջանառությունը	1182.6	1217.1	1498.3	1947.5	2073.6	2775.6	3198.3
Այդ թվում							
ԱՊՀ երկրներ	241.1	304.2	404.0	436.4	511.9	709.6	910.9
Հեռավոր արտասահմանյան երկրներ	941.5	912.9	1094.3	1511.1	1561.7	2266.0	2287.4
Արտահանման ծավալ	297.5	342.8	507.2	678.1	722.9	973.9	1004.0
Այդ թվում							
ԱՊՀ երկրներ	72.8	89.1	98.2	126.7	125.1	187.8	212.6
Հեռավոր արտասահմանյան երկրներ	224.7	253.7	409.0	51.3	597.8	786.1	791.4
Ներմուծման ծավալը	885.1	874.3	991.1	1269.4	1351.0	1801.7	2194.3
Այդ թվում							
ԱՊՀ երկրներ	168.3	215.1	305.7	309.7	290.0	406.6	573.5
Հեռավոր արտասահմանյան երկրներ	716.8	659.2	685.4	959.7	1061.0	1395.1	1620.8
Առևտրային հաշվեկշռի մնացորդ	-587.6	-531.5	-483.9	-591.3	-628.1	-827.8	-1190.3
Այդ թվում							
ԱՊՀ երկրների հետ	-95.5	-126.0	-207.5	-183.0	-164.9	-218.8	-360.9
Հեռավոր արտասահմանյան երկրների հետ	-492.1	-405.5	-276.4	-408.4	-463.2	-609.0	-829.4

2000-2006թթ. ապրանքաշրջանառությունը հեռավոր արտասահմանյան երկրների հետ ավելացել է ավելի քան 2.4 անգամ, այն դեպքում, երբ ԱՊՀ երկրներինը՝ մոտ 3.8 անգամ: Այդ նույն ժամանակաընթացքում հեռավոր արտասահմանից ներմուծման ծավալները ավելացել են 2.3, իսկ ԱՊՀ երկրներինը՝ 3.4 անգամ: Հեռավոր արտասահմանյան երկրների հետ առևտրում 2006թ. դրսևորվել է առևտրային հաշվեկշռի դեֆիցիտ՝ 829.4 մլն ԱՄՆ դոլար, որը կազմում է ընդհանուր հանրապետության առևտրային հաշվեկշռի դեֆիցիտի գումարի 69%-ը: Առևտրային կառուցվածքում հեռավոր արտասահմանյան երկրների հետ հանրապետության բաժնի ավելացումը բոլոր դեպքերում հարկ է դիտարկել որպես դրական երևույթ, քանի որ դա

¹ Թորոսյան Թ., Միջազգային տնտեսագիտություն. առևտուր և ֆինանսներ, Երևան, 2005թ., էջ 343:

նշանակում է, որ Հայաստանը միջազգային շուկայում աստիճանաբար ձեռք է բերում իր համեստ տեղը: Մյուս կողմից, ԱՊՀ երկրների հետ ապրանքաշրջանառության կրճատումը խիստ բացասական է, քանի որ այդ երկրների հետ եղած ավանդական կապերը կարող են հնարավորություն ստեղծել արտահանումը ավելացնելու, իսկ դա կարող է նպաստել առևտրային հաշվեկշռի դեֆիցիտի կրճատմանը:

Պետք է նշել, որ ԱՊՀ երկրներից Հայաստանի ամենահիմնական առևտրային գործընկերը Ռուսաստանն է, չնայած դրա բաժինը հանրապետության և՛ ներմուծման, և՛ արտահանման մեջ նվազում է: Եթե 1995թ. Ռուսաստանին բաժին էր ընկնում Հայաստանի արտահանման ծավալի 33, ապա 2006թ.՝ 12%-ը, իսկ ներմուծման մեջ համապատասխանաբար 20.2 և 16.6%-ը: ԱՊՀ երկրներից երկրորդ կարևոր գործընկերը Թուրքմենստանն էր, քանի որ Թուրքմենստանից զգալի քանակով գազ էր ներմուծվում, որն օգտագործվում էր հիմնականում էլեկտրաէներգիայի արտադրության նպատակով: Սակայն հայկական ատոմակայանի վերաբացումից (1996թ.) հետո, ինչպես նաև Ռուսաստանից գազի ներմուծման ծավալների ավելացման հետևանքով զգալի կրճատվեց Թուրքմենստանից գազի ներմուծումը, և Թուրքմենստանի տեսակարար կշիռը Հայաստանի ներմուծման ծավալների մեջ զգալիորեն նվազեց և 2006թ. կազմեց 0 %:

Զգալիորեն ավելացել է ապրանքների արտահանումը եվրոպական երկրներ: Հատկապես ավելացել է արտահանումը Բելգիա, Մեծ Բրիտանիա, Գերմանիա, Նիդեռլանդներ: Նշված երկրներ արտահանման աճը հիմնականում ապահովվել է «Թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարեր, քանկարժեք մետաղներ ու դրանցից պատրաստված իրեր» ապրանքախմբում ընդգրկված ապրանքների արտահանման հաշվին: Այս ոլորտը համարվում է բավականին հեռանկարային:

Քիմիական արդյունաբերության ոլորտում արտահանման ընդլայնման հնարավորությունների առումով կարևոր է «Նաիրիտ-1» ՓԲ-ն: Հայկական կաուչուկն ուներ իր սպառման ավանդական շուկաները, որոնց վերականգնումը տեղի է ունենում քիմիական արդյունաբերության վերականգնմանը զուգընթաց. այժմ արտադրանքը հիմնականում արտահանվում է ԱՊՀ երկրներ, մասնավորապես Ռուսաստան: Տարվում են նախապատրաստական աշխատանքներ՝ մոտ ապագայում սպառման շուկայի ընդլայնման դեպքում օգտագործելու նաև հիմնական նախագծային հումքային բազան՝ ներմուծվող բուտադիենից քլորոպրենային կաուչուկների արտադրություն կազմակերպելու համար:

Ըստ էության արտահանման ընդլայնման խնդիրը հանգում է հիմնականում տնտեսության մեջ մասնավոր օտարերկրյա ներդրումների լայնամասշտաբ ներգրավմանը: ԱՀԿ-ին անդամակցությունը կարևոր դեր է խաղում մասնավոր ներդրումների ներգրավման ծավալների էական աճի ապահովման առումով: Առանց արտահանման կողմնորոշում ունեցող մասնավոր ներդրումների էական ծավալների՝ անհնար կլինի ապահովել արտահանման աճի կայուն և բարձր տեմպեր: Հայրենական արտադրողների ջանքերով արտահանման ընդլայնումը պահանջում է երկար ժամանակ և մեծ ծախսեր: Զգալի ծախսեր են անհրաժեշտ ոչ միայն արտադրությունը տեխնիկապես զինելու, այլև արտաքին շուկաների ուսումնասիրություն կատարելու և դրանցում տեղ գրավելու համար:

Նշենք, որ ԱՀԿ-ին անդամակցությունը Հայաստանի համար ԱՀԿ-ի բազմակողմ առևտրային համակարգի առավելություններն օգտագործելու իրական հնարավորություններ է ստեղծում: Այն առևտուրը դարձնում է դյուրին ու տնտեսապես ավելի արդյունավետ և, այդպիսով, օգտակար է և՛ արտադրողների, և՛ առևտրականների համար: Միաժամանակ ԱՀԿ-ն նպատակ ունի նվազեցնելու միջազգային առևտրի խոչընդոտները՝ դրանով իսկ իջեցնելով ապրանքների գները, ինչն էլ իր հերթին կխթանի արտահանման ծավալները, ինչպես նաև կբարելավի երկրի առևտրային հաշվեկշիռը:

ԱՀԿ կանոնների կատարումը խիստ կարևոր է առևտրի բազմակողմ համակարգի պահպանման և ամրապնդման համար: ԱՀԿ անդամ լինելու հանգամանքը խթանում է բարեփո-

խումների գործընթացն անցումային տնտեսությամբ երկրներում: Բազմակողմ պարտավորությունները էական նշանակություն ունեն առևտրի ազատականացումը պահպանելու, առևտրի և վճարումների գործելակարգերի քափանցիկությունն ու կանխատեսելիությունը երաշխավորելու, ինչպես նաև շուկայական տնտեսությանն ու մասնավոր հատվածին օժանդակող հաստատությունները զարգացնելու համար:

Արտահանման ընդլայնման, առևտրային հաշվեկշռի բարելավման առումով կարևորվում է ապրանքների առևտրին վերաբերող մաքսային պարտավորությունների և արտոնության վերլուծությունը: Ապրանքների մասով շուկայի մատչելիությանը վերաբերող Հայաստանի մոտեցումը բավականին ազատական է՝ մաքսային դրույքաչափի վերին ամրագրված սահմանով: Ինչպես արդյունաբերական, այնպես էլ գյուղատնտեսական ապրանքների համար ներմուծման բաժնեչափեր չկան: Արդյունաբերական ապրանքներին վերաբերող ամրագրումը կատարվել է ըստ առանձին ապրանքների, մինչդեռ գյուղատնտեսական բոլոր ապրանքների նկատմամբ գործում է միասնական մոտեցում՝ բացառությամբ մի քանի անուն ապրանքի, մաքսային դրույքաչափի վերին սահման է ամրագրված 15%-ը: Հայաստանը պարտավորվել է գրոյական դրույքաչափ ամրագրել հետևյալ ապրանքային խմբերի համար՝ գյուղատնտեսական, շինարարական, բժշկական սարքավորումներ, դեղագործական արտադրանք, թուղթ և թղթից արտադրանք, սև մետաղ և դրանից արտադրանք, գունավոր մետաղներ, գիտական սարքավորումներ: Հայաստանը գրոյական դրույքաչափ է ամրագրել նաև քաղաքացիական օդագնացության մեջ օգտագործվող և տեղեկատվական տեխնոլոգիաներին առնչվող մի շարք արտադրանքների մաքսերը:

Արդյունաբերական, ինչպես նաև գյուղատնտեսական ապրանքների համար ամրագրված մաքսերը բավական ազատական են, ուստի արդյունաբերական ապրանքատեսակներին վերաբերող նկատառումները կիրառելի են նաև գյուղատնտեսական ապրանքների նկատմամբ: Հայաստանը նաև չի կարող գյուղատնտեսական ապրանքների ներմուծման ծավալների աճի դեպքում բաժնեչափեր սահմանել կամ պաշտպանական հատուկ միջոցներ կիրառել, իսկ արտահանման համար իրավունք չի ունենա գյուղատնտեսական մթերք արտադրողներին արտահանման լրավճարներ տրամադրել:

Կարճաժամկետ հեռանկարում ԱՀԿ-ին անդամակցությունը անմիջապես չի հանգեցնի էական տեղաշարժերի Հայաստանի արտաքին առևտրային հոսքերում, մասնավորապես արտահանման ծավալներում և կառուցվածքում: Ներքին շուկայում չի ուժեղանա նաև օտարերկրյա մրցակցությունը՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Հայաստանում արտաքին առևտրի ռեժիմն արդեն բավականաչափ ազատական է: Սակայն երկարաժամկետ հեռանկարում Հայաստանի գործարարներն ու արտահանողները կշահեն ԱՀԿ կանոններով երաշխավորվող կանխատեսելիությունից ու հստակությունից, այն է՝ ամրագրված մաքսեր, ԱԱԲ և ազգային մոտեցման սկզբունքների կիրառում բոլոր անդամների կողմից:

Երկարաժամկետ հեռանկարում ՀՀ ծառայությունների ոլորտի մասնակիցները ԱՀԿ անդամ երկրներ ծառայություններ արտահանելիս կարող են շահել: Հնարավոր է նաև, որ առանձին ճյուղերում օտարերկրյա մրցակցությունը մեծանա՝ այդ ճյուղերի զարգացման և ազատականացման հետ մեկտեղ, օրինակ՝ հեռահաղորդակցության ծառայությունների ճյուղը: Այդ ճյուղը պետք է ամբողջությամբ ազատականացվի: Դա կարող է հանգեցնել, մասնավորապես բջջային հեռախոսային ծառայությունների շուկայում, ընդհանուր մրցակցության և օտարերկրյա մրցակցության աճի:

Երկարաժամկետ հեռանկարում բանկային և ապահովագրական ծառայությունների ոլորտներում օտարերկրյա մրցակցությունը կարող է մեծանալ՝ Հայաստանում բանկային ծառայությունների ճյուղի և ֆինանսական այլ շուկաների զարգացման հետ մեկտեղ: Նման հեռանկարը ավելի իրատեսական կարող է լինել, եթե Հայաստանը կարողանա ֆինանսական զարգացած ենթակառուցվածքների շնորհիվ տարածաշրջանում առաջատար դիրք գրավել: